

понад 1 млн 30 тис. пішли з життя при спробах втекти, померли на заводах і шахтах у самій Німеччині.

Загалом, у роки Другої світової війни з 5,8 млн полонених вояків ЧА від рук нацистів, голоду й хвороб загинуло близько 4 млн осіб. З них тільки в Україні - 1 млн 571 тис.

Трагічною після закінчення війни виявилися доля тих бранців, котрі вижили. В СРСР, згідно з наказом ДКО № 270 від 8 серпня, здача в полон розглядалася як «злісне дезертирство» і зрада, тому звільнені з німецького полону червоноармійці зазнавали нових переслідувань і репресій від радянської влади. Із понад 836 тис. полонених, які вижили й повернулися на батьківщину, 233 тис. були засуджені й відбували покарання в таборах ГУЛАГу, понад 600 тис. примусово працювали у т.зв. трудових батальйонах. Лише після смерті Сталіна у 1956 р. ув'язнених за здачу в полон червоноармійців реабілітували [3, с.397].

Список використаних джерел:

1. Мельников Д. Е., Черная Л. Б. Империя смерти: Аппарат насилия в нацистской Германии. 1933 - 1945. / Д. Е. Мельников, Л. Б. Черная. - М., 1988 - 414 с.
2. Мацуленко В.А. Велика Перемога / В.А.Мацуленко // Історія. - 1985. - № 4.
3. Книга учителя. История политических репрессий и сопротивление.

СХІДНІ КАТОРЖАНИ

Бакал А.А.,

студент навчально-наукового інституту права та психології

Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник: завідувач кафедри загальноправових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Мозоль Н.І.

Більше 70 років минуло з початку найстрашнішої війни кривавого ХХ століття, а можливо, і всієї світової історії. Ще й досі по всьому світу не знайдені пропалі без вісти, не пораховано точна кількість жертв цієї світової драми, не перестало боліти серце за рідних у десятків народів.

Але існує проблема, яка довгий час замовчувалась у СРСР або мала

виключно однозначну негативну оцінку.

Проблема остарбайтерства (*«остарбайтер» - з німецької «східний робітник»*) та насильницького вивезення населення на територію Третього рейху до цих пір не має достатнього висвітлення у наукових роботах, журналістських статтях, та і загалом, рідко обговорюється у суспільстві.

За роки Другої світової війни до нацистської Німеччини та окупованих нею територій було вивезено приблизно 9-10 млн. робітників із різних країн. Майже 3 млн. - це робітники із СРСР, найчисельнішу групу з яких становили українці. На думку дослідника У.Герберта, використання нацистами іноземних робітників у 1939-1945 рр. стало найбільшим в історії (*з часів рабства*) масовим застосуванням примусової праці в економіці однієї держави.

Напередодні війни Німеччина не виробила єдиної концепції стосовно використання трудових ресурсів окупованих територій. З одного боку, розроблялись масштабні плани економічної експлуатації захоплених територій, з іншого, нацистське керівництво втілювало у життя ідеї расової теорії (*згідно плану «Ост» було передбачено винищення населення окупованих земель і звільнення її для проживання арійської раси*). З переходом «Бліцкригу» у позиційну війну окупаційна влада мусила розпочати вивезення робочої сили до Німеччини, і саме це завдання згодом стало домінуючим у політиці окупантів.

Герман Герінг, рейхсміністр Імперського міністерства авіації нацистської Німеччини, описував роботу з остарбайтерами таким чином: «Кваліфіковані робітники-німці повинні займатись виробництвом озброєнь; гребти лопатою й довбати каміння - не їх завдання, для цього є росіяни» (*слід відмітити, що всіх вихідців із цієї території на заході в той час називали росіянами*). Його директива від 7 листопада 1941р. в загальних рисах визначила правовий статус цивільних робітників з окупованих німецьких територій СРСР, який мало чим відрізнявся від статусу полонених червоноармійців (*цитата із директиви: «використанню росіян - так, але за умов максимальної експлуатації, найгіршого харчування й ставлення. За незначні порушення - смертна кара»*).

На початку 1942 року німецькі установи розпочали активну кампанію вербування в східних окупованих областях, де великим промисловим містам

надавалося провідного значення. Характерно, що в цей час можливість поїхати на роботу в Німеччину подавалася як винагорода.

Розпочавши з агітації добровольців, згодом окупаційна влада перейшла до примусової мобілізації працездатного населення. І вже під кінець окупації під виглядом евакуації була проведена депортація переважно чоловічого населення. У цих заходах окупаційної влади були активно задіяні із самого початку органи місцевої німецької адміністрації та управління. До осені 1942 року в Україні було відкрито 110 вербувальних комісій. Відповідальність за набір робочої сили покладалося на місцеве управління.

У вербувальній кампанії було задіяно поліцію. Вона застосовувала примусові методи набору робочої сили, які були випробувані ще під час реєстрації безробітних.

Загалом депортація населення відбувалася за таким сценарієм. Районна окупаційна адміністрація визначала певну кількість робітників, які мусили цього разу їхати до Німеччини. Керівники міста, села: староста чи комендант, начальник поліції, писар - визначали вже конкретних жителів. За допомогою поліції збирали людей і відвозили до найближчої залізничної станції, звідки ешелонами поїздів (*товарних*) відсиляли до Рейху.

Постачання робочої сили для економіки Третього Рейху виявилось одним із масових та нещадних заходів окупаційної влади, котрі торкнулися майже кожної родини. Супротив жителів України мобілізаційним заходам (*переважно на індивідуальному рівні*) створив суттєві проблеми в реалізації цих планів і призводив до стратегічних і тактичних змін даної політики.

Колишні оstarбайтери зазвичай описують від'їзд до Німеччини як драму, а себе зображують жертвами обставин/трагічних випадковостей або дій/бездіяльності конкретних людей (*старост, поліцаїв, сусідів, батьків тощо*). Якщо в 1942 році (*використовуючи економічний занепад і просто імовірне вмирання від голоду для непрацюючого населення*) потенційних робітників змушували їхати шляхом погроз, адміністративного, економічного тиску, то в 1943 році необхідний контингент робочої сили до Рейху набирався виключно через застосування фізичної сили. Тобто, вивезення до Третього рейху постає як

результат подвійного тиску: з боку окупаційної влади та соціального середовища.

Примусове вивезення робітників до нацистської Німеччини було досить складним, багатоступеневим процесом, який охоплював різні категорії населення (*за ці 2 роки було вивезено близько 3 млн. жителів України - авт.*).

З моменту прибуття на території Третього Рейху українські робітники потрапляли у лещата великої карально-наглядової системи, яка здійснювала розподіл новоприбулих за місцями роботи, їх фільтрацію, а в подальшому - контроль над їхньою працею, пересуванням, дозволами і навіть статевим життям.

Керівник департаменту іноземців оберштурмбанфюрер СС Баатц представив програму, за якою: робітники мали працювати в ізольованих робочих групах, кожен за спеціальністю, пройшовши перед тим медичний огляд, та відбувши час у пересильному таборі. Тривалість робочого дня становила 12 годин. Остарбайтери використовувались переважно на виробництвах, котрі потребували великої кількості тяжкої некваліфікованої роботи.

Кожен мав розпізнавальний знак «ОСТ» (*блакитний прямокутник на тілі*). Безумовно, вони були обмежені у власній свободі.

Попри розуміння всіх економічних аргументів на користь застосування такої праці в багатьох галузях економіки, організація використання остарбайтерів підпорядковувалася принципам расової теорії та міркуванням державної безпеки, і розглядалося, як виняток, як тимчасовий засіб на час війни.

Основним місцем проживання східних робітників став табір, який охоронявся *гестапо*(спеціальні загони політичної поліції). Він мав вигляд огороженої колючим дротом системи комплексних бараків. Поряд із постійним голодом та незручностями табірної життя ще одним тягарем стала нестача одягу та взуття. Вони почали помирати від виснаження, голоду, тяжкої праці, інфекційних хвороб внаслідок відсутності санітарії.

Особливість місцевого медичного обслуговування для остарбайтерів полягала в тому, що керівник табору вирішував чи потрібно тому чи іншому робітникові медичний огляд або лікування.

Залежно від конкретних обставин та властивостей характеру людей,

поведінкова стратегія оstarбайтерів набувала найрізноманітнішого характеру - від покірності до ігнорування всіляких правил і масової непокори (*були навіть зафіксовані факти створення підпільних організацій*). Моральний дух оstarбайтери підтримували організовуючи підпільне культурне життя.

Глибинною причиною запровадження дискримінаційних обмежень соціальних та політичних прав і гарантій оstarбайтерів, жорстоких форм їх експлуатації на підприємствах Рейху, стала базова суперечність між гострою потребою в трудових ресурсах в умовах війни та ідеологічними стереотипами нацистів стосовно «зараженого більшовизмом», «расово неповноцінного» населення захоплених територій СРСР.

Таким чином, вивезення робочої сили із України до Німеччини - це була продумана методична робота загарбників впродовж окупації. Для цього була створена потужна адміністративна система, яка включала в себе всі структури окупаційної адміністрації: від найвищих посадових осіб окупаційної влади, до старост та керівників будинків, від фронтових військових підрозділів вермахту до місцевих поліцейських формувань.

Набір робітників проводили як через агітацію німецької пропаганди, так і засобами жорстокого примусу та економічного тиску.

Одночасно, депортація в Рейх зустріла спротив місцевого населення, який мав переважно індивідуальні форми: від підкупу посадовців, симулювання захворювань, фіктивних шлюбів до втеч і переховувань. Чим довше тривали депортаційні заходи, тим радикальнішим ставав спротив місцевих, і відповідно, більш брутальними методи набору необхідної кількості робочої сили, протидія яким могла коштувати життя.

У 1943 році на здійснення депортаційних заходів окупантів починає відчутно впливати партизанський рух.

Східні робітники, які становили найчисельнішу групу іноземних робітників Рейху, були і залишились до кінця війни найбезправнішою категорією населення. А покращення їхнього становища відбувалося переважно під впливом зовнішніх факторів - ускладнення зовнішньополітичного становища Рейху та успіхів союзних військ на фронтах Другої світової війни.

Нажаль, у СРСР статус людини, що поверталася додому із примусового оstarбайтерства прирівнювалася до статусу кримінального злочинця (*особливий нагляд від НКВД, заборона проживання у містах і т.п.*). Їх небажано було брати на роботу, більшість звинуватили у зраді і відправили до концтаборів вже радянських. СРСР фактично зняв із себе моральну відповідальність за неспроможність захистити мільйони громадян від ворожого нашествия й поневолення, і всі труднощі переклала на них самих.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що причинами виникнення «остарбайтерства» були: расова людиноненавистницька ідеологія нацистської Німеччини; зростаючі агресивні плани Німеччини, необхідність забезпечення при цьому зростаючих потреб армії і промисловості; відсутність української державності, здатної за будь-яких умов відстоювати інтереси народу. Остарбайтери були позбавлені Батьківщини, стали об'єктом работоргівлі, расової дискримінації, масового знищення. Внаслідок відсутності власної держави, після звільнення з нацистської неволі оstarбайтери стали жертвами і тоталітарного сталінського режиму, будучи обмеженими в правах, ув'язненими, висланими на примусові роботи.

Історія оstarбайтерства тривалий час замовчувалася. Лише у 2000 році було прийнято Закон України «Про жертви нацистських переслідувань», в якому, зокрема, до таких віднесли й оstarбайтерів. Але до повного визнання суспільством цих учасників війни ще далеко. Слід чітко усвідомити, що оstarбайтери не мають носити неофіційне тавро зрадників. Втрати і поневіряння українського народу в роки Другої світової війни безпосередньо пов'язані з невирішеним українським питанням, відсутністю держави, тобто є прямим наслідником трагедії української бездержавності, заручниками якої були українці в ХХ столітті.

Список використаних джерел:

1. Джерела до вивчення історії оstarбайтерів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. - К., 2009. - С. 393 - 400.
2. Протидія заходам нацистської окупаційної влади по депортації в Німеччину (1942 - 1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. - Вип. 19. - К.; Донецьк, 2010. - С. 126 - 136.
3. Опір та боротьба «остарбайтерів» подолян у фашистській неволі // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. - Вип. 8. - К., 2009. - С. 477 - 482.